

Akademinių darbuotojų žmogaus teisių pažeidimai „laisvuose“ Lietuvos universitetuose
Prof.habildr. Gediminas Merkys

Žmogaus teisės yra gilią teorines tradicijas turintis konceptas ir labai skaudi, daugialypė praktinė problema. Žmogaus teisių samprata siekia antikinę teisę. Fundamentinių idėjų pasisemta iš prancūzų švietėjų enciklopedistų, didžiosios Prancūzijos revoliucijos, JAV „tėvų įkūrėjų“ teorinio-politinio palikimo. Šiuolaikiniam žmogaus teisių diskursui impulsą suteikė JT Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948), Europos žmogaus teisių konvencija (1950), ES pagrindinių teisių chartija ir kt.

Dažniausiai, aštrusiai žmogaus teisių apsaugos klausimą šiandien kelia Vakarų valstybės. Tai paradoksalu, kadangi labai brutalių, sistemingų ir sąmoningų pažeidimų minėtose šalyse nedaug. Jei kas įvyksta, paprastai tai yra vienetiniai, nesisteminiai precedentai, įvykę dėl pavienių asmenų, pareigūnų ar organizacijų klaidos. Simptomiška, kad brutalius žmogaus teisių pažeidimus, jų pasekmes gerąja prasme pirmiausiai imasi remontuoti net ne valstybė su savo teisinės prievartos aparatu, bet viešoji nuomonė, medijos, NVO, pavieniai aktyvistai ir gynėjai. Vakarams šiandien būdinga netiesioginių, latentinių žmogaus teisių pažeidimų paieška. Aukštakakčiai ekspertai, mokslininkai analizuoja žinybinę statistiką, įstatymų taikymo pasekmes ir, neduok Dieve, aptinka, skaičiukais įrodo, jog kuri viena socialinė grupė sistemingai atsiduria prastesnėje padėtyje. Tada keliamas aliarmas dėl diskriminacijos, diskutuojama, vykdomos prevencijos ir pagalbos programos, taisomi įstatymai... Čia, Lietuvoje, mes šitokio reikalų būvio galime tik pavydėti.

Vakarų šalys yra svarbiausias žmogaus teisių ideologijos skleidimo ir faktinio gynimo bastionas Pasaulyje. Kai mes kvietėme dalyvius ir pranešėjus į šią konferenciją Seime, viena iškili socialinių mokslų atstovė mus sukritikavo. Etiketo sumetimais jos tapatybę leiskite išlaikyti paslapyje. Kritikos argumentas: „...konferencijos darbotvarkė ir pranešimai, esą, neatitinka šiuolaikinio žmogaus teisių diskurso, kurį vykdo tarptautinės organizacijos...“. Suprasti reikėtų šitaip, jei nekalbama apie apipjaustytas ir akmenimis užmėtytas, dėl vyro ar giminės garbės nužudytas musulmones, jei nekalbama apie prekybą žmonėmis, apie migrantus ir seksualines mažumas, tai kokios čia žmogaus teisės. Tiesiog, „...neaiški konferencija, neatitinkanti modernaus vakarietiško diskurso... Tad lyg ir nereiktų rimtoms veikėjoms ir veikėjams joje dalyvauti....“.

Labai nuoširdžiai su dorovine ir pilietine širdgėla norėčiau pasakyti kelis dalykus.

1. Aš – mes visi – esame prieš, kad kas nors kentėtų, kad nors menkiausiai būtų pažeidžiamos žmogaus teisės, nesvarbu apie kokią šio daugialypio fenomeno atmainą bekalbėtume. Konferencijoje, kurią organizuoja kelios NVO, tiesą sakant, tik būrelis pilietininkų, neįmanoma aprėpti viso žmogaus teisių diskurso.

2. Esame ES ir NATO nariai, deja, mes nesame VAKARAI ir, matyt, dar ilgai nebūsime.

Žinome, jog Sirijoje nekaltai žudomi žmonės. Turkijoje profesūra, dėstytojai, mokytojai atleidžiami dešimtėmis tūkstančių iš darbo su „vilko bilietu“. Vien už tai, kad galimai, tariamai simpatizavo perversmininkams. Tokiame kontekste lyg ir keblu kalbėti apie tai, kad Lietuvoje masiškai ir sistemingai pažeidžiamos akademinių darbuotojų teisės. Juk akademikų apipjaustymas pas mus kol kas tik finansinis. Visgi, kas Vakaruose aptiks precedentą, kad: 1. Konstitucijos veikimas aukštojo mokslo sektoriuje būtų išmontuotas paties parlamento ir visiškai sąmoningai, ne dėl teisinės klaidos, padarytos netyčia. 2. Nepaisant Konstitucinio Teismo išaiškinimo apie teisės akto (turiu galvoje 2009 m. MSI) neatitikimą pagrindiniam šalies įstatymui, akivaizdžiai antikonstitucinis aukštojo mokslo valdymas būtų permestas trečiai (!) Parlamento kadencijai, antrai Vyriausybės ir Prezidento kadencijai, ketvirtam mokslo ministrui... Jeigu, kas tokį (ar panašų) faktą Vakaruose

aptiksite, klokitė ant stalo. Įsipareigoju savo sąskaita tą mielą atradėją pakviesti vakarienės į „Stiklių“ restoraną. Žinoma, jei tik mano personas ir kompanijos ji arba jis neišbrokuos. Kviečiu ne dėl to, kad labai „bagotas“ būčiau, bet vardan tiesos ir žinojimo. Truputį blefuoju, tikrai Vakaruose tokio fakto nerastė, nes jo ten nėra. Ir restorane mums neteks pasėdėti... Akademinei bendruomenė Vakaruose yra ori, gerai aprūpinta bendruomenė. Tai - vidutiniosios klasės branduolys, dvasinė aristokratija. Dėl savo išskirtinio kultūrinio kapitalo, pilietinės brandos, socialinio jautrumo ir atsakomybės tai yra įtakinga žmonių grupė, kuri paprastai pati labai aktyviai saugo KITŲ, labiau pažeidžiamų socialinių grupių (savo šalyje ir už jos ribų), teises.

Viliuosi nebūti apkaltintas nekuklumu. Visgi esu giliai įsitikinęs, kad Lietuvos aukštojo mokslo sektoriaus skaudulių paviešinimas realiai atveria galimybes paturtinti žmogaus teisių diskursą Europoje ir Pasulyje. Sutinku, netgi septinti metai sutrypta LR Konstitucija, pažeminta didžiulė masė akademinė žmonių, paniekintos jų teisės, nėra taip blogai, kaip ant mokyklų ir ligoninių krintančios bombos, nėra taip blogai, kaip neteisėtas, neprocesinis profesoriaus įkalinimas, paremtas abstrakčiais spėjimais apie galimą dalyvavimą valstybės perversme... Bet negi toks palyginimas reiškia, kad nebegalime MŪSŲ Seime kalbėti apie pažeistas akademinė darbuotojų teises ir siekti jų atstatymo? Apgailestauju, kad šiandien nekalbu apie studijuojančiųjų teises. Jos Lietuvoje irgi pažeidžiamos. Tik šią storą knygą atversime kitą kartą.

I. Antikonstitucinis Lietuvos aukštojo mokslo valdymas, prasidėjęs 2009 m., sukėlė sunkias pasekmes. Sektoriaus problemų jis neišsprendė, jas tik pagilino. Pavienėse aukštosiose mokyklose įvyko grubūs įstatymų pažeidimai, ėmė reikštis autoritarizmo, struktūrinės korupcijos užuomazgos, kurios iki šiol nesustabdytos. LAMPSS užsakymu atlikta bemaž 1 tūkst. akademinė darbuotojų anoniminė apklausa parodė, kad Lietuvoje mokslininkai ir dėstytojai kraštutinai nusivylę, nuskurdę, dirba, laksto keliose darbovietėse. Jie nebetiki savo profesijos ir sektoriaus ateitimi. Sąlygos atlikti kilnią mokslininko ir dėstytojo misiją šalyje sugriautos. Masiškai konstatuojami administracijos piktnaudžiavimo valdžia faktai, protekcionizmas, favoritizmas. Akademinei laisvė ir autonomija naikinama. Aukštosios mokyklos virsta protinio darbo kumetynu. 2009 m. įvykdyta antikonstitucinė aukštojo mokslo reforma, kaip rodo masinė apklausa, neturi pritarėjų ir palaikytojų, neturi socialinės bazės. Tikros demokratijos sąlygomis taip negali ir neturi būti. Universitetai ir kolegijos negali būti jungiami, apskritai sektorius negali būti reformuojamas, kol neatstatytas LR Konstitucijos veikimas, kol neatstatyta įstatymo viršenybė, kol nesustabdyti piktnaudžiavimai ir struktūrinė korupcija kai kuriuose universitetuose.

II. 16-oji LR Vyriausybė, kuriai vadovavo A. Butkevičius, šiuo metu baigia kadenciją. Vyriausybė darbą pradeda tada, kuomet ministro kabineto nariai prisiekia, o LR Seimas patvirtina Vyriausybės programą. Minėtos Vyriausybės programa Seime buvo patvirtinta 2012 m. gruodžio 13 d. - lygiai prieš 4 metus - Paradoksas, bet šios Vyriausybės Programoje buvo deklaruojami savalaikiai ir politiškai išmintingi aukštojo mokslo reformavimo uždaviniai. Buvo pažadėta:

- Atkurti mokslininko ir dėstytojo profesijos prestižą; kelti atlyginimus – dėstytojų iki vidurkio, profesūros ir docentūros gerokai aukščiau vidurkio; sutvarkyti dėstytojų darbo apskaitą.
- Atstatyti konstitucingumą aukštajame moksle, sugražinti autonomiją, peržiūrėti aukštųjų mokyklų tarybų funkcijas, panaikinti valdymo iškraipymus.
- Atsisakyti krepšelių metodikos, keisti ją valstybės užsakymu, vykdyti aukštajame moksle nediskriminuojančią, atsakingą regioninę politiką.

- Stiprinti valstybės sąveiką su įvairiomis aukštojo mokslo sektoriuje veikiančiomis asocijuotomis struktūromis - rektorių, studentų, darbdavių ir profsąjungomis.

Deja, nei vienas programos įsipareigojimas nebuvo įvykdytas. Dalis punktų buvo įgyvendinti visai priešinga kryptimi, nei deklaruota. Krepšelio sistema dar labiau deformuota, kadangi į krepšelio vidaus struktūrą įtraukti infrastruktūros išlaikymo ir administravimo kaštai. Viso sektoriaus finansavimas 15 proc. sumažintas, o konstitucingumas neatstatytas... Aukštasis mokslas nureformuotas visai, dėstytojai ir tyrėjai skursta. Dėstytojams, tyrėjams keliami tokie pat mokslingumo reikalavimai, kokie mokslo darbuotojams keliami priešakinėse šalyse. Deja, atlyginimai yra 9-7 kartus mažesni nei senosiose Vakarų valstybėse ir 2,5-3 kartus mažesni nei kai kuriose kaimyninėse Rytų Europos valstybėse. Dėstytojų krūvis yra 2-3 kartus didesnis.

Vyriausybės programa nėra rinkiminė programa, tai esminės svarbos teisės aktas. Juo privalėjo vadovautis tiek visa Vyriausybė *in corpore*, tiek atskiros ministerijos, ypač Finansų ir ŠMM. Jei kažkokie programos punktai pasidarė nepriimtini ar nerealiūs, tai Vyriausybės programa privalėjo būti koreguojama Seime. Vyriausybės programos, patvirtintos Seime, totalus ir ciniškas nevykdymas, juolab realus vykdomosios valdžios aktyvus veikimas prieš savo programą yra labai pavojingas rodiklis. Kokiais pagrindais buvo valdoma valstybė? Kas ją realiai valdo? Kokių tikslų siekia tokia valdžia ir kur ji MŪSŲ valstybę veda? Kur žiūrėjo parlamentas? Kodėl neįsikišo Prezidentė?

Nors Vyriausybė susideda iš personalijų, ji yra kolegiali institucija, turinti istorinę ir teisinę atsakomybę. Jei piliečiai paduos Vyriausybę į teismą už įstatymo – Vyriausybės programos – nevykdymą, atsakovu bus dabartinė Vyriausybė.

III. Atgavus nepriklausomybę, Lietuvoje atsirado profesinės rentos institutas, taikomas teisėsaugininkams, kariškiams, beje, ir mokslininkams. Visos valdžios Lietuvoje bando tyliai ir nuosekliai panaikinti tokį profesinės rentos tipą, kaip mokslininko renta. Mokslininkai, kaip profesinė grupė, dėl to yra akivaizdžiai diskriminuojami. Vienas iš pagrindinių argumentų – Vakarų valstybėse, į kurias integruojamės, esą, nėra mokslininko rentos... Apie tai, kad Vakaruose mokslininkai gauna 6-9 kartus didesnę atlygį, nei žodžio.

Kai buvo atkuriamą Lietuvos nepriklausomybę, egzistavo strategiškai įžvalgi vizija išsaugoti Lietuvos mokslinį potencialą, sukliudyti jam išsivaikščioti. Juk mokslas, kokybiškos studijos yra valstybės technologinės pažangos ir gerovės pagrindas. Suirutės metu valstybė anuomet neišgalėjo mokėti mokslininkams, dėstytojams adekvačių atlyginimų. Todėl buvo sukurtas toks motyvavimo likti moksle, siekti tyrėjo ir dėstytojo karjeros instrumentas, kaip mokslininko renta. Naikinant šiandien minėto tipo rentą, yra pažeidžiami kelių generacijų, dirbusių mokslui, teisėti lūkesčiai, didžiulė profesinė grupė diskriminuojama, stumiami į teisinį ir ekonominį užribį.

Mokslininko rentos panaikinimas yra teisėtas pretekstas duoti Lietuvos valstybę į teismą dėl diskriminacijos ir teisėtų lūkesčių pažeidimo.

Apibendrinimas

Aukštasis mokslas yra masinis sektorius, beje visuomenei ir valstybei labai svarbus. Deja, mūsų aukštajame moksle nebeveikia įstatymo viršenybės principas, pažeidžiami daugelio žmonių teisėti interesai bei lūkesčiai, o pati šalis nususka nuo teisinės valstybės modelio, nuo Konstitucijos. Ignoruodama ir naikindama aukštąjį mokslą, valstybė naikina pati save. Akademinė bendruomenė šiandien viltinai žiūri į LVŽS rinkiminę bei Vyriausybės programą. Ji tikisi, kad ankstesnių

valdžių sukeltos aukštojo mokslo deformacijos bus ištaisytos, o šalies raida ir aukštasis mokslas netrukus bus nukreipti racionalesne ir teisingesne trajektorija.

Darbuotojo teisės yra neatskiriama žmogaus teisių dalis. Visgi nederėtų per daug tapatinti darbuotojo teisių ir žmogaus teisių, kurios yra žymiai universalesnės. Įstatymo viršenybė Lietuvoje nebeveikia ištinso sektoriaus lygmeniu. Todėl tenka kalbėti ne apie darbo ir darbuotojų teises, bet apie demokratijos kokybę ir žmogaus teisės. Ten, kur nėra teisinės valstybės arba ji labai fragmentiška, ten nėra ir žmogaus teisių.